

Viktor Shabelnikov

**Donetsk area's formation and its administrative-territorial
division (1932-1941, June)**

Process of creation and functioning of Donetsk area as one of leading economically developed of Ukraine, its features, change of internal territorial division and local administrative-control system in 1932-1941 are highlighted in the article.

Key words: administrative-territorial division, administration, district, county, area, the village council, region, organs of power, settlement.

УДК ТЗ(4УКР33)62-5

Юрій Сорока (м. Київ)

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ НА ВОЛИНІ У 1943 РОКУ

У статті розглядаються трагічні події на Волині у 1943 року.

Ключові слова: Волинь, поляки, українці, окупанти, партизани, конфлікт.

Серед драматичних сторінок Другої світової війни окреме місце посідає польсько-українське військово-політичне протиборство на Волині весною і влітку 1943 р., витоки якого сягають далеких часів, впливають з діаметрально протилежних цілей польського державно-колоніального і українського національно-визвольного рухів у 20-30 роках ХХ століття. Проблема українсько-польських відносин у роки війни є однією з найбільш дискусійних як в українській, так і в польській історіографії. Той факт, що українські історики¹ події на Волині 1943 р. подають як волинську трагедію, а польські² – послуговуються терміном волинська різанина, свідчить про поляриність поглядів на дану проблему. Разом з тим дискусії навколо причин та наслідків польсько-українського протистояння, які велися останні роки в рамках серійного Міжнародного наукового семінару “Україна-Польща: важкі питання”, дозволили дещо зблизити спільні висновки по оцінці цих трагічних подій³.

З початком Другої світової війни вузол назрілих і нерозв’язаних польсько-україн-

ських відносин став розмінною картою двох агресивних держав – Німеччини і СРСР. Приєднавши у 1939 р. безпосередньо до Рейху деякі північні і північно-західні польські території, на решті центральної Польщі декретом від 12 квітня 1939 р. Гітлер утворив Генеральне губернаторство – різновид колоніальної території, куди увійшли також етнічні українські землі. Вже сам факт штучного поділу українських територій викликав однозначно негативну реакцію українства. З метою створення видимості “підтримки” українців коштом поляків, виконуючи роль “спостерігача і арбітра”, німецькі власті дозволили українцям зайняти землі поляків, виселених з прикордонної смуги, єврейські будівлі, підприємства, магазини, створювали для них кращі умови шкільництва. З числа українців комплектувалися низові органи адміністративного управління, допоміжна поліція, відділи охорони підприємств та інших важливих об’єктів.

Одночасно в новоприєднаних західних областях радянська влада поряд з українізацією освіти, культури, створенням адміністративного апарату, націоналізацією земель і нерухо-

мости багатих польських власників та депортацією сотень тисяч поляків у Сибір створювала ілюзію встановлення “української влади” на так званих “східних кресах” Речі Посполитої.

З початком німецько-радянської війни і швидкого відступу Червоної армії на західно-українських землях, зокрема на Волині і Галичині, німці організували з місцевих мешканців, чимало з яких рятувалося від вивезення на роботи в Німеччину, українську і польську охоронну поліцію. Зокрема, школа у Дембіці випускала батальйони польської гранатової поліції, яка налічувала 1380 рядових і 20 офіцерів. Так, у люблінській окрузі було 25 відділів української поліції і аж 95 – польської. Таким чином німці підтримували напружені стосунки між поляками і українцями.

У листопаді 1942 р. гітлерівці приступили до колонізації окупованих земель. З цією метою із Заморського повіту на Люблінщині виселялося польське населення на захід, а українське до Грубешівського повіту. Заморський повіт німці планували заселити фольксдойчами сербськими, бессарабськими і польськими. Було переселено 1327 родин (7087 чол.) українців і виселено 200 тис. поляків⁴.

У січні 1943 р. окупанти приступили до масового виселення польського населення з Уханя, Розкошівши, Волі Уханської та інших сіл Грубешівського повіту, заселяючи на їх місце українців із Заморського повіту, які у майбутньому мали охороняти німецьких осадників від нападу польських збройних формувань. Відібрану німцями у поляків землю за мовчазної згоди нацистів поступово почали займати українські поселенці з навколишніх територій. Це дало привід керівникам польського підпілля (в цьому районі діяло шість польських озброєних загонів) вдатися до відплатних акцій, застосовуючи метод колективної відповідальності всього українського населення. Жертвами різанини на Холмщині і Люблінщині у грудні 1942 р. стали 2 тисячі українців, а ще десятки тисяч, втікаючи від розлючених польських бойовиків, потягнулися через річку Західний Буг на Волинь. Саме вони стали тією наочною “агітацією», яка посилювала антипольські настрої на Волині”⁵.

Ще більше загострення між українцями і поляками відбулося після того, як у березні 1943 р. українська поліція за наказом ОУН перейшла у підпілля і влилася в УПА. Німці почали формувати відділи шуцманів з поляків, основу яких становив елемент, що

був переповнений ненавистю до всього українського. Польські поліцейські частини були розташовані в окружних районах, повітових містах і великих маєтках на Волині⁶. Як правило вони утворювалися із представників місцевого польського населення. Так, у квітні 1943 р. у Сенкевичівському, Колківському та Цуманському районах місцеві поляки масово зголосилися у шуцмани. Крім цього, багато поляків з Генерал-губернаторства (з-під Перемишля, Дембіна і Радома) добровільно зголосилося до німців та поїхало на Волинь для ліквідації українського повстання. З прибуттям на Волинь польського батальйону “Шупо”, одночасно було виведено звідси німецьку жандармерію, що створювало сприятливий ґрунт для переростання міжетнічного конфлікту в криваву різанину.

Польська поліція дуже часто підтримувала бази польської самооборони, яких на Волині протягом першої половини 1943 р. було організовано більше сотні. Найбільші з них були у Пшебражі, Малинському, Білані, Вербі, Іваничах, Порицькому, Копачеві, Римачах, Ягодині та інших населених пунктах⁷.

Паралельно в цей же період нацисти провели остаточну “чистку” своїх адміністративних установ від ненадійного українського елементу. Їх місце зайняли особи польської національності. Так, у Луцьку всі німецькі адміністративні установи очолювали поляки. У генерал-комісаріаті чиновників польської національності налічувалося 80 %, у гебіткомісараті – 60 %, у центральній установі з торгівлі зі Сходом – 60 %, у господарському банку – 30 %⁸.

Весною 1943 р. командування радянських партизанів доповідало у Москву, що “багато поляків іде до німців добровільно, вступають в поліцію і разом з німцями знищують українські села і населення. Ведуть боротьбу з націоналістами. У місті Колки Волинської області вся поліція – польська... На ст. Маневичі 150 поляків добровільно пішли в поліцію, з них уже 30 чоловік одержали зброю. В поліцію німці приймають поляків до 40-річного віку. В околицях міста Рівне поляки спільно з німцями повністю знищили село Парцеревиц Степанського району, вбили багато українців, котрі не мають ніякого відношення до націоналістів”⁹.

У квітні 1943 р. під час однієї лише акції на території Луцького району гітлерівці з поляками спалили 5 сіл: Костюхнівку, Вовчиці, Яблуньку, Довжицю і Загорівку. Тоді ж німці

спільно з польською шуцполіцією двічі напали на колонію Красний Сад, де розстріляли близько 100 осіб і знищили 22 господарства⁴.

18 травня 1943 р. крайовий провідник ОУН на Північно-Західних землях Дмитро Клячківський (Клим Савур) звернувся з відозвою до польського населення: "... У теперішній час наша адміністрація полишила свої пости, щоб німці не мали доступу до наших сіл і не могли б нас нищити, як це було досі. Ви першими добровільно зголосилися зайняти її місце і допомагаєте німцям проводити їхню бандитську роботу. Зараз ви є сліпим знаряддям у німецьких руках, яке спрямоване проти нас. Але пам'ятайте, якщо польська громадськість не вплине на тих, котрі пішли в адміністрацію, поліцію та інші установи з тим, щоб вони їх полишили, то гнів українського народу вилється на тих поляків, які мешкають на українських землях. Кожне наше спалене село, кожна нова жертва, що будуть з вашої вини, відіб'ються на вас... Поляки! Опам'ятайтеся! Повертайтеся додому. Ті, котрі зараз служать і допомагають німцям, ще можуть повернутися, але завтра буде пізно. Хто буде і надалі служити та допомагати гестапо, того не мине заслужена кара"¹¹.

Яким було ставлення польського емігрантського уряду у Лондоні і польського підпілля до українського питання? Воно визначалося декількома чинниками. По-перше, з початком війни польські офіційні особи безкомпромісно відстоювали принцип непорушності довоєнних кордонів Речі Посполитої, по-друге, реалії міжнародних стосунків уже в ході Другої світової війни вимагали від польського уряду переоцінки свого ставлення до національних меншин взагалі й до українців зокрема, щоб мати можливість висунути легітимні претензії на східні території довоєнного періоду. Уряд Сікорського й зробив це у заяві від 24 лютого 1942 р., стверджуючи намір "гарантувати українцям "цілковиту рівноправність у кожній сфері діяльності". В такому ж дусі 31 березня 1943 р. Рада Міністрів в ухвалених тезах з української проблеми обіцяла українцям культурну автономію, певні економічні перетворення, гарантії прав та свобод, але нічого не заявляла про визнання права на західноукраїнські території, а тим більше про створення на цих територіях української держави. По-третє, польське підпілля на західноукраїнських теренах не було єдиним і цілісним організмом. Разом із існуванням конспіративної мережі Армії

Крайової існували й бази самооборони, партизанські загони, які співпрацювали з німцями, угорцями, радянськими партизанами і т. д. І це в свою чергу негативно позначалося на взаємовідносинах між обома сторонами¹².

Саме відсутністю єдності в координації дій пояснюється відповідна реакція поляків Волині і Галичини на безрезультатну заяву уряду. За думкою регіонального польського керівництва, обіцянки які були надані українцям, були рівнозначні наданню їм статусу територіальної автономії.

Розбіжності між лондонським урядом та польським підпіллям чітко виявилися в тому, що регіональне керівництво модифікувало рішення Ради Міністрів від 31 березня 1943 р., котре мало бути оголошене українському населенню і опублікувало його у формі Відозви до українського народу 30 липня 1943 р. Відозва рясніла звинуваченнями, погрозами та категоричними вимогами. Вона практично звела нанівець започатковані елементи порозуміння у запропонованих вищезгаданих рішеннях. Крайова політична репрезентація у своєму заклику не тільки чітко заявила, що Польща ніколи не відмовиться від східних територій, а ще й закликала українців шукати Україну не на Волині і Галичині, "а на річці Дніпро, в Києві та Харкові"¹³.

Антиукраїнські настрої підсилювалися на місцях численними відозвами низового керівництва, в яких декларувалося право Польщі "на свої східні землі", де "польська нація впродовж століть зробила величезний цивілізаційний та культурний внесок".

Ставлення окупантів до польсько-українського конфлікту цинічно озвучив рейхс-комісар України Еріх Кох: "Хочу, щоб поляк при зустрічі вбивав українця, і, навпаки, щоб українець вбивав поляка. Якщо по дорозі вб'ють єврея, буде те, що я хочу"¹⁴. Подібну тактику проводили й радянські спецслужби.

Весною 1943 р. масовими стали напади гітлерівців на польські села під виглядом "бандерівців". За здійснені німцями злочини польські боївки мстилися невинним українцям. У відповідь УПА вдавалася до спалювання польських поселень. Маховик невгамовного насилля розкручувався і досяг свого апогею 11-12 липня 1943 р., коли загони УПА, бульбівців і мельниківців, а то й просто озброєних селян одночасно напали на 167 польських поселень у Ковельському, Горохівському та Володимирському районах на Волині. У відповідь на події

11-12 липня польські партизанські загони та польська допоміжна поліція відповіла масовими нападами на українські села. Так, 24 липня 1943 року повністю було спалене село Уличів Турійського району, а понад 1000 осіб, в основному літніх людей та дітей, було помордовано і знищено¹⁵. До кінця 1943 р. вся Волинь стала місцем десятків тисяч трагедій. Обидві сторони проливали безневинну кров і обрали не політичне, а біологічне розв'язання проблеми, застосовуючи середньовічну жорстокість і жах.

Свою лепту в розпалювання ворожнечі внесли і радянські партизани. Керівництво партизанським рухом ставило собі за мету використати поляків для розпалювання партизанської війни і протидії українському націоналістичному підпіллю. Оскільки українське населення у більшості своїй радянську владу не сприйняло, то основною соціальною і матеріальною базою радянських партизанів на Волині стали польські колонії і села. Наприклад, польське село Бобровська Рудня на Костопільщині стала своєрідною "столицею" на певний час загону Д. Медведєва; партизанський загін М. Прокоп'юка, який діяв в районі Цуманських лісів, тісно співпрацював з найбільшою польською базою самооборони в селі Пшебраже. У своєму звіті про бойову діяльність загону М. Прокоп'юк писав: "У самому питанні про міжусобицю, спровоковану гітлерівцями між українськими і польськими націоналістами, керівники села Пшебраже, на жаль, відігравали нерозумну роль. Будучи осадниками і членами союзу осадників, вони ототожнювали націоналістичні банди ОУН-УПА з усім українським народом, на який дивились не інакше як очима свого колишнього воєводи Юзевського"¹⁶.

Вже у травні 1943 р. Український штаб партизанського руху, виконуючи директиви ЦК КП(б)У, передав розпорядження в ліси Волині організувати польські партизанські загони. Водночас діючи радянські партизанські загони влітку 1943 р. провели мобілізацію до своїх лав близько 5 тис. місцевих поляків. В очах українського населення Волині поляки перетворилися на колабораціоністів – німецьких і радянських, а це сприяло посиленню ворожнечі. За розповіддю очевидця: – "На всьому Поліссі та великій частині Волині, літом 1943 р. витворилася така ситуація, якої собі бажав Сталін. Вночі кругом заграва, бо бандерівці випалюють майно поляків та бульбовців як зрадників. Вдень кругом заграва, бо німці з поляками і узбеками випалюють

українські села та вистрілюють народ за бандитизм. Іншої ночі більшовицькі партизани з поляками допалюють решту українських сіл, що їх не випалили німці за дня. Куди не глянь вогонь. Куди не повернись трупи і кров"¹⁷. За документальними свідченнями, щоб загострити ще більше польсько-українську ворожнечу під виглядом УПА і АК (Армія Крайова) діяли спецгрупи НКВС, які одночасно чинили напади на українські і польські села, прикриваючись українськими і польськими патріотичними гаслами. Коли в дію вступали вже справжні бойові загони, переодягнені енкавидисти передислоковувалися в інші райони¹⁸.

Ехо провокацій і ненависті дуже швидко докотилося до Галичини і з новою силою поширилося на етнічних українських територіях Холмщини, Підляшшя, Надсяння, Лемківщини. Внаслідок жорстокого і кривавого протистояння між поляками і українцями суто політична проблема майбутніх кордонів Польщі і незалежності України переросла у питання життя і смерті десятків тисяч людей.

Наслідком трагічного протистояння на Волині стали величезні людські жертви і матеріальні втрати з обох сторін. Точна кількість жертв досі не встановлена. У працях окремих польських істориків стверджується, що загинуло від 50 до 100 тисяч поляків і 25-30 тисяч українців. Українські дослідники наводять цифри втрат 35 і 15 тисяч. Існує також посилення на звіт Армії Крайової за 1943 рік, який свідчить про те, що на Волині загинуло 15 тисяч поляків і близько 12 тисяч українців¹⁹.

Наведені польськими та українськими авторами дані про втрати залишаються неповними і дискусійними ще й сьогодні. Лише хронологічний реєстр та аналіз документальних джерел, при умові єдиного науково-аналітичного підходу за погодженою спільною методикою, наблизить дослідників до чисельності втрат обох народів. Неупереджені дослідження в ім'я порозуміння та добросусідства сприятимуть подальшому розвитку партнерства і співробітництва між двома народами і державами. Як зазначається в Заяві парламентів України та Польщі з нагоди 60-річчя трагедії на Волині, "правда, хоч і найсумніша, є необхідною для побудови тривалого порозуміння. Болючий досвід повинен бути для нас також джерелом роздумів про те, що ненависть і конфлікти між нами використовували наші супротивники, а ми завжди на цьому втрачали"²⁰.

- 1 Калакура О.Я. Поляки в етнополітичних процесах на Землях України у XX столітті. – К.: Знання України, 2007. – 508 с.; Сергійчук В. Трагедія Волині. Причини і перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни. Вид. друге, доповн. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2009. – 200 с.; Цепенда І.Є. Українсько-польські відносини 40-50-х років XX століття: етнополітичний аналіз. – К., 2009. – 387 с. та ін.
- 2 Antypolska akcja OUN-UPA 1943-1944. Fakty i interpretacji. – Pod red. G.Motyki i D.Libionka. – Warszawa: / PN, 2002. – 165 ss.; Siemaszko W. Ludobojstwo dokonane przez nacjonalistow ukrainskich na ludnosci polskiej Wolynia 1939-1945. – Warszawa: Wydawnictwo von borowiecky, 2000. – Т. 1. – S. 1-1000; Т. 2. – S. 1001-1440.
- 3 Україна-Польща: важкі питання. Т. 9. Матеріали IX і X міжнародних наукових семінарів «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни». Варшава, 6-10 листопада 2001 р. / Наук. ред. М.М.Кучерепа. – Луцьк: ВМА «Терен», 2004. – 632 с.
- 4 Трохимович В. Роль Німеччини в українсько-польському конфлікті 1939-1945 рр. // Україна-Польща: важкі питання: матеріали V міжнародного семінару істориків..., Луцьк, 27-29 квітня 1999 р. – Варшава, 1999. – Т. 5. – С. 186-187.
- 5 Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГО України, ф.1, оп. 23, спр. 790, арк. 7, 12, 13, 17, 18.
- 6 Сергійчук В. Трагедія Волині: причини і перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни. – К.: Укр. видавн. спілка, 1999. – С. 25-26.
- 7 Ільюшин І.І. Польське військово-політичне підпілля в Західній Україні (1939-1945 рр.): Автореф. дис... докт. іст. наук. – К. – С. 21.
- 8 Бондаренко К. Трагедія Волині: погляд через десятиліття // Дзеркало тижня. – 2003. – 15 лютого.
- 9 ЦДАГО України, ф. 62, оп. 1, спр. 1236, арк. 87.
- 10 Сергійчук В.І. Вказана праця. – С. 27.
- 11 Гунчак Т. Поляки і українці під час Другої світової війни // Україна-Польща: історія і сучасність. – К., 2003. – Вип. 13. – С. 332.
- 12 Там само. – С. 333.
- 13 Зашкільняк Л. Українська проблема в політиці польського еміграційного уряду і польського підпілля в 1943-1945 рр. // Україна-Польща: важкі питання: матеріали IV міжнародного семінару істориків..., Варшава, 8-10 жовтня 1998 р. – Варшава, 1999. – Т. 4. – С. 128-144.
- 14 Трохимович В. Вказ. праця. – С. 190.
- 15 ЦДАГО України, ф. 2, спр. 197, арк. 4.
- 16 Там само, ф. 1, оп. 1, спр. 15, арк. 59-62.
- 17 Трохимович В. Вказана праця. – С. 201.
- 18 Сергійчук В.І. Вказана праця. – С. 43-44.
- 19 Там само. – С. 58-59; Бондаренко К. Вказ. праця.
- 20 Заява з нагоди 60-ї річниці великої трагедії. Схвалена Верховною Радою України 10 липня 2003 р. // Голос України. – 8 серпня.

Юрій Сорока

Польско-украинское противостояние на Волыни в 1943 г.

В статье рассматриваются трагические события на Волыни в 1943 г.

Ключевые слова: Волынь, поляки, украинцы, оккупанты, партизаны, конфликт.

Yuriy Soroka

Polish-ukraine opposition in Volynia in 1943

The article about of tragic events light up on Volynia in 1943

Key words: Volynia, Poles, Ukrainians, occupiers, partisans, conflict.